

GOMBROWICZ NOVELLÁIRÓL

Witold Gombrowicz kevés novellát írt: mindössze tízet egész életében. Ezek közül hét alkotta első önálló kötetét, amelynek a *Pamiętnik z czasu dojrzewania*, vagyis „Az érlelődés korának emlékei” címet adta (a gyűjtemény 1933-ban jelent meg), egy korábbi elbeszélése csak a háború után látott napvilágot, kettőt pedig később írt, s adott közre. Mielőtt röviden foglalkoznánk az először 1953-ban megjelent „Ünnepi vacsora” című szöveggel, Gombrowicz legkésőbbi elbeszéléseivel, talán nem felesleges kijelölni a novellák helyét a *Ferdynurke* szerzőjének életművében. Annál is inkább, mert azok nem egy motívuma már a későbbi művek felé mutat, a legjelentősebb alkotásokat készíti elő az író műhelyében.

A *status quo* elleni (tehát a szülők, osztályhelyzet, konvenciók elleni) lázadásnak több formája lehetséges, de a lehetőségek lényegében két alapmagatartásformát kínálnak: valaki lehet bohóc vagy forradalmár. Már-már közhelyt ismétlünk, amikor azt állítjuk: a forradalmár bombájánál nemegyszer gyilkosabb az író tollja, iróniája, amely szétveti a konvenciókat. Minthogy az ifjú Gombrowicz anyagilag sokáig függött jómódú szüleitől (ők fedezték párizsi tanulmányútjának költségeit is a harmincas évek elején), s mert érezte, a társadalmi forradalom aligha oldja meg egyéni problémáit, szinte öntudatlanul sodródott bele a bohócszerepbe. Első kötetének novelláit mint groteszk, konvencióellenes modelleket jellemezhetnénk. Történetei többnyire sablonos elbeszélésnek indulnak, körülmenyes, enyhén fellengzős stílusuk is (mindegyik történet egyes szám első személyben íródott) a szokványosság illúzióját erősíti. A történet átláthatatlansága azonban menet közben lelepleződik, az író gáncot vet a cselekménynek; elég egy bizarr ötlet, s máris kész a hideglelős groteszk vagy a szürrealizmust súroló parabola. Ez az ötlet vagy, hogy pingpongyelven szóljunk, a labda megcsavarásának a mozzanata, törvényszerűen szado-mazochisztikus töltésű. Végsősoron a dzsentri-polgári konvenciók felrúgását jelenti, de ez csak következménye a hősök sajátos idegállapotának. A „Kraykowski ügyvéd táncosa” című novellában például a „heroizáló” kispolgár a mazochista szervilizmus paroxizmusába kergeti önmagát; a „Stefan Czarniecki emlékirata” hőse a világháborúban szerzett sokkot a menyasszonyán alkalmazott szadista terrorral vezeti le (jóllehet, ez a „terror” relatív: nem minden nő tébolyodik meg attól, ha meztelen bőrt varangyosbéka érinti; a „Lakoma Kotlubaj bárónőnél” vendégein át pedig az arisztokrácia gourmet-frázisokba burkolt, de az alsóbb néposztályokkal szemben alkalmazott „kannibalizmusa” lepleződik le.

Ennek a gombrowiczzi szado-mazochizmusnak természetesen életrajzi megjelenési formái is vannak — a korai elbeszélések közül a „Kalandok”-ban és a „Cselédlépcsőn” (*Na kuchennych schodach*) című novellában mutatkoznak meg a legélesebben. A „Kalandok” lidércnyomásos,

paranoid álmai közül az utolsóban a hőst léghajója a Sárga-tenger egyik isten háta mögötti szigetére sodorja, ahol leprások élnek. Ezek a leprás oennszülöttek még sohasem láttak egészséges felnőtt embert — gyermekeik ugyan leprafoltok nélkül születtek, de ivarérett korban egyszer csak ők is megkapták a leprat —, a hős bőrének tisztaságát tehát annak „gyermeteg” ártatlanságával azonosítják, s ettől igyekeznek őt megfosztani. „Szörnyű érettségüket izgatta az én pihés ártatlanságom” — ez a kép a nemi beavatástól (vagy talán a homoszexuális kapcsolattól?) való félelmet fejezi ki. A „Cselédlepcsőn” polgári hőse — külügyminisztériumi tisztviselő — is úgy érzi, az erotika „leprássá” teszi, de ez abból ered, hogy az „igazi nő” számára a tramppli jelenti, minél trambulibb egy nő, annál jobban izgatja. Ez a biológiai adottság viszont szöges elterében áll a hős társadalmi pozíciójával — „félrelépmi” lehet ugyan, de nem olyan, akivel lehetetlen társaságban mutatkozni. Gombrowicz hőse Stevenson Dr. Jekylljéhez hasonló tudathasadásos állapotba kerül: a vastag lábú cselédek és szakácsnők nyomában talpaló úriember, aki szüntelenül kiteszi magát a neveltségesség veszélyének, nem az „igazi” erotikát, hanem egy mazochista kényeztetet keres — éppen a lealacsonyodás, az önmegalázás okoz neki gyönyörűséget.

„Az érlelődés korának emlékei”-ben szereplő novellák megszerkesztettségük ellenére is valahogy vázlatosak, kiforratlanok. Gombrowicz jelzi bennük későbbi regényeinek és darabjainak, a *Ferdydurke*, a *Pornografia*, sőt a *Kosmos* és az *Operetka* témáit; mondhatnánk, a novellák elsősorban ezeken keresztül nyernek jelentőséget. Artur Sandauer, Gombrowicz jótollú varsói kritikusa szerint az író első gyűjteménye nem a legjobb, de valószínűleg a legszuggesztívebb könyve. A szado-mazochizmus különleges, olykor frappáns esetei kétségtelenül lehetnek szuggesztívek, bár, mint erre korábban utaltunk, a történetek bizarrságánál csak stílusuk álkonvencionálitása a feltűnőbb. Kétszeres paródiával állunk szemben: az író az éretlenséget és a hagyományos elbeszélő stílust is parodizálja. Hogyha Gombrowicz írásművészetének egyik központi problémája éppen az *autentikusság keresése*, fel kell figyelni arra, amit korai novelláival kapcsolatban Dominique de Roux-nak mondott: „Ezekben az apró dolgokban az egészséget kerestem, valami nagyon elemi, valami alacsony, s ezért autentikusat.” (Az én kiemelésem. G. Gy.) Úgy látszik, az „éretlenség korának” őszintetlenségétől Gombrowicz csak az alteregó-hősök lealacsonyítása árán tudott szabadulni. Első nagy regényében, a *Ferdydurké*ben már nem lesz szüksége erre a stratégiára: közben ugyanis kidolgozta a viselkedésformák leleplezésének mindmáig érvényes modelljét.

Itt közölt szövege, az „Ünnepi vacsora” eltér a korábban érvényes mintától. Itt már nem a hagyományos történet van megcsavarva, hanem maga az elbeszélés merőben parabolisztikus, meseszerű, s gyökeireit a közben Gombrowicz által kialakított mítosz-világba eresztli. Első-

sorban két színdarab, az *Yvonne, Burgundia hercegnője* és a *Menyegző*¹ álshakespeare-i, Jarryn és Witkiewiczzen átszűrt látszat-világára gondolunk. Az „Ünnepi vacsora” ugyanazt sugallja, mint a két darab: „az emberközti” szféra a legfontosabb, az a szféra, amit az emberek maguk között maguk teremtenek. Vagyis a konvenciók és a szerepek felmondhatók ugyan és újonnan teremthetők is — de következményeik beláthatatlanok. Nemcsak az emberek játszanak szerepeket, a szerepek is „játsszák őket”; a szerep új helyzeteket teremt, és viszonylatokat alakít, más emberek sorsa és szerepe fölött dönthet. Gnuló király különös története tehát modell-novella: arra a roppant erőre vet fényt, amit a társadalmilag hiteles szerep magába zár. A szerep, ha mindenki más komolyan veszi, valóságértékű, s ettől még akkor sem szabadulhatunk, ha felmondjuk szerepünket vagy méltatlannak bizonyultunk rá. Hiába szatócslélek a király, ha egyszer az udvar ragaszkodik ahhoz, hogy királyként tisztelje, s rákényszeríti a nagyvonalúságot, a drámai fenséget. S bár a példa bizzar és valószínűtlen, konklúziónk elkerülhetetlen: hiába hiszünk (ha hiszünk) az egyéni szabadságban — együttesen teremtjük meg egymást, alakítjuk egymás lehetőségeit és mozgásterét.

GÖMÖRI György

¹ Magyar fordításban megjelent az *Új Symposion* 1975. szeptember (125.) számában.